

УДК 340.1

**ПРАВОВА БАГАТОМАНІТНІСТЬ ФОРМ СІЛЬСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ
У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1349-1772 рр.)**

**LEGAL MULTIPLICITY OF RURAL SELF-GOVERNMENT FORMS
IN GALICIA UNDER POLISH REALM
AND POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH (1349-1772)**

Шандра Р.С.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри основ права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті досліджено правові форми сільського самоврядування у Галичині в складі Польського королівства та Речі Посполитої. З'ясовано причини їхнього поширення. Розглянуто спільні та відмінні риси самоврядування у селах українського, волоського та магдебурзького права.

Ключові слова: самоврядування, українське право, волоське право, магдебурзьке право, Польське королівство, Річ Посполита, Галичина.

В статье исследованы правовые формы сельского самоуправления в Галиции в составе Польского королевства и Речи Посполитой. Выяснены причины их распространения. Рассмотрены общие и отличительные черты самоуправления в селах украинского, валашского и магдебургского права.

Ключевые слова: самоуправление, украинское право, валашское право, магдебургское право, Польское королевство, Речь Посполитая, Галиция.

Legal forms of rural self-government in Galicia under the Polish realm and Polish-Lithuanian Commonwealth have been analyzed in the article. Reasons of their spreading have been clarified. Common and divergent features of self-government in villages of Ukrainian, Walachian and Magdeburg law have been examined.

Key words: self-government, Ukrainian law, Walachian law, Magdeburg law, Polish realm, Polish-Lithuanian Commonwealth, Galicia.

Постановка проблеми. Дослідження історичного правового досвіду українського народу у сфері сільського самоврядування є важливим для реформування правової системи України. При цьому значний науковий інтерес становлять особливості сільського самоврядування в Галичині у складі Польсько-

го королівства та Речі Посполитої (1349-1772 рр.), оскільки цей період характеризувався значною багатоманітністю правових форм функціонування та розвитку місцевих самоврядних інституцій.

Стан дослідження. Окремі аспекти сільського самоврядування у Галичині в складі Польського королівства та Речі Посполитої раніше висвітлювались у працях І. Линниченка, М. Грушевського, Б. Грекова, Ю. Гошка, І. Бойка, М. Кобилецького, С. Макарчука, В. Інкіна, Е. Брейтера, Г. Явора, С. Щотки та інших вчених.

Метою даної статті є аналіз правових форм сільського самоврядування у Галичині в складі Польського королівства та Речі Посполитої та з'ясування причин їхнього поширення.

Виклад основного матеріалу. Приєднання Галичини до складу Польського королівства у 1349 р. спочатку не спричинило радикальних змін. Усі зміни впроваджувались польською владою поступово, в Галичині зберігалась система місцевого самоврядування характерна для Галицько-Волинської держави. Значна кількість сіл керувалась руським (тобто українським) звичаєвим правом, однак з часом починають поширюватись села волоського та (магдебурзького) права.

Села руського (українського) права (*Jus Rutenicum*) переважали чисельно протягом тривалого часу. Як справедливо зазначав український вчений І. Линниченко, навіть у XV ст. цим правом керувалась переважна більшість галицьких сіл [1, с. 115]. Зокрема у 1650 р. у Сяноцькій землі не менше як 148 населених пунктів (у тому числі 16 міст) керувались магдебурзьким правом (а це 32,3% від загальної кількості поселень), 158 сіл (34,5%) – волоським, а решта (33,2%) – українським правом. У Львівській землі у цей період зі 121 поселення 46 сіл було на магдебурзькому праві, 24 – на волоському і 51 на українському [2, с. 262-263].

Збільшення чисельності сіл волоського та магдебурзького права було спричинено політикою центральної влади Польського Королівства, яка свідомо надавала перевагу цим правовим формам сільського самоврядування. Як справедливо зазначає львівський історик права І. Бойко, процес зміни правового статусу українських сіл особливо активізувався після затвердження Єдлненського привілею 1430 р. і впровадження польського права 1434 р. [3, с. 343]. Внаслідок прийняття цих нормативно-правових актів багато галицьких сіл переводились з українського права на волоське або магдебурзьке право, які перебували у кращому правовому становищі.

Села українського права зберігали основні риси сільського самоврядування, що були характерні для права Галицько-Волинської держави. Їх очолювали посадові особи, які зазвичай називались тіунами (*thywon*) або отаманами (*wataman*). Рідше щодо них вживався термін десятник (*dziesiątnik*), який здебільшого позначав посадових осіб громадських урядів, котрі виконували допоміжні функції щодо охорони громадського порядку та збору податків. Інколи сільські голови називались сотськими чи старостами [4, с. 75, 121; 5, с. 386].

Посада сільського голови у селах українського права була виборною, про що є численні згадки у писемних джерелах. Про цей звичай, зокрема, згадує російський вчений Б. Греков. Він наводить приклад запису датованого 1456 р., який було внесено у Львівські судові книги. Згідно з ним, кметі (селяни – голови родин) обрали тіуном Пашка сина Загайки (*Paschkonem filium Zahajkonis pro thywono kmethones eis elegerunt*) [6, с. 296]. Влада сільського голови була обмежена та перебувала під контролем громади. Свої адміністративні та судові повноваження він здійснював через посередництво присяжних, які входили до громадського уряду.

Громада була основним органом сільського самоврядування в селах українського права. Вона вирішувала усі внутрішні питання на сільських вічах (сходах) [5, с. 387-388].

Волоське право (*Jus Valachicum*) вперше згадується на галицьких землях лише наприкінці XIV ст. В актових книгах міститься привілей Владислава Опольського (угорського намісника Галичини у 1372-1379 та 1385-1387 рр.) виданий у 1377 р., яким певному Ладомуру Волошину надано земельну ділянку звану «*Голим полем*», щоб він на ній «*садив село і волоське право*» (Сяноцька земля). Вказаними привілеями передбачалось покладення військового обов'язку на засновника села [7, с. 22; 8, с. 69]. Цього ж року на Самбірщині «волоський» воєвода Джорджі отримав у феодалне володіння самбірські села Ступницю і Новошицю та розгорнув діяльність, спрямовану на заселення краю на волоському праві [9, с. 110].

Пізніше села волоського права у Галичині засновувались українцями. В матеріалах податкових ревізій королівських земель, що проводилися у 1564-1565 рр. поіменно перераховані селяни кожного із сіл волоського права, у зв'язку із чим можна зробити висновок про їхню етнічну приналежність. Усі вони, за деякими винятками, мали українські імена. Це надає нам підстави вважати, що села волоського права Галичини були заселені здебільшого українцями. Винятки могли становити кнези та воєводи волоського права або ж окремі селяни.

Як приклад можна навести село Губичі, частина якого керувалась німецьким, а частина волоським правом. Практично усі імена селян «волоської» сторони села (згаданих у даному документі як «*волохи*»), мають українське походження: Федько Хманчич, Проч Лечович, Карпа Маснович, Іван Лечович, Михайло Римарович, Лазур Зеліскович, Марко Костович, Іван Сопіжець, Михайло Литвин, Климко Торханович, Яць Пілатович, Калін Лопухович, Федько Баранчук, Гриць Корінець, Місь Куземка, Степан Рудович, Лучка Курович, Савка Сидорович, Василь Сидорович, Йошко Динко. Винятком є такі імена як Маш Гречун та Кунка [10, с. 207].

Самоврядування у селах волоського права за своєю правовою природою було подібним до самоврядування сіл українського права. Первинним суб'єктом місцевої влади у селах волоського права, як і у селах українського права, виступала сільська громада [2, с.

213]. Свої владні повноваження вона реалізовувала у трьох формах: 1) прийняття управлінських рішень на загальних зборах мешканців села (так звані «сходи», «сходки»); 2) обрання голови села (кнеза або князя), посадових осіб громадського уряду, членство у громадському уряді; 3) участь у загальних зборах мешканців сільського округу («збори», «зборіві суди») та обрання окружного адміністратора (воєводи, крайника) [11, с. 105].

Сільський голова у селах волоського права Галичини переважно називався князем (кнезом) [2, с. 6; 10, с. 71]. На відміну від тиунів та отаманів, які виконували свої повноваження лише на звичаєво-правовій основі внаслідок обрання громадою села, влада кнеза могла підтверджуватись письмовою грамотою (привілеєм). Такі привілеї надавалися цілим родинам, а найчастіше кільком братам [12, с. 130]. У них закріплювалось право заснувати князівство (кнезат) і осадити село або заснувати кнезат у вже існуючому селі [2, с. 4]. Привілеї видавав власник села (в королівських землях – король або староста, у приватних – феодал) [13]. Видані старостою грамоти в подальшому затверджувались королівською канцелярією [15, с. 363]. Кнезат згідно привілею належав кнезській родині на праві спадкового володіння [19, с. 209].

Як у привілейованих, так й у непривілейованих селах кнез отримував статус сільського голови лише за умови його обрання громадою. Вибори кнеза проходили в два етапи. Спочатку громада обирала з-поміж своїх членів трьох кандидатів на посаду кнеза. Потім повідомляла імена цих кандидатів королівській адміністрації або власнику села. Наступний етап полягав у затвердженні однієї з вказаних кандидатур. Кандидати на посаду кнеза у привілейованому селі волоського права обирались громадою з членів кнезської родини. Лише після такого обрання та затвердження, голова сільської громади під титулом кнеза здійснював її представництво перед власником села або органами державної влади [2, с. 183; 5, с. 387].

Внаслідок обрання на посаду сільського голови кнез отримував низку управлінських та судових повноважень. Він виконував повноваження голови сільського суду, разом з громадою розглядав питання опіки, поділу майна, примирення боржників, укладення договору купівлі-продажу землі, худоби тощо. Оскільки у «волоських» селах, як і «магдебурзьких» велися спеціальні актові книги, кнез видавав на прохання селян виписки з них за своїм підписом та печаткою.

Як голова сільського уряду кнез здійснював функції посередника між органами державної влади та населенням відповідного села. До його повноважень відносився контроль за переселенням селян, вирішення питання про прийняття нового члена до сільської громади, збір податків на користь власника села, нагляд за розрахунками між корчмарем та громадою. Окрім цього кнез був зобов'язаний знати хто з підлеглих йому селян має привілеї та їхній зміст, які прибутки мають селяни від поля, корчми, млинів, хто скільки позичає грошей тощо [16, с. 60].

Окрім відносної незалежності селян у сфері сільського самоврядування та судочинства, волоське право надавало певні переваги у сфері оподаткування та сплати повинностей. Причини такого пільгового становища полягали у їхньому особливому географічному розташуванні – вони засновувались переважно у гірських та малопродатних для хліборобства землях. Як наслідок, основною формою господарства у таких селах було тваринництво. Вони спочатку взагалі звільнялись від панщини, а податок сплачували вівцями, овечим (волоським) сиром тощо. Починаючи з XVI ст. «волоські» Галичини села теж починають залучатися до виконання панщини і поступово втрачають свій привілейований характер.

Оскільки села волоського права розташовувались поблизу кордонів з Молдавським князівством та Угорським королівством на них покладалася сторожова повинність. Ця повинність полягала в охороні військових, господарських об'єктів, полів і лісів [17, с. 98].

Магдебурзьке право (*Jus Teuthonicum Magdeburgense*) найчастіше надавалось уже існуючим сільським поселенням. Перші села магдебурзького права в Галичині засновували німецькі колоністи. Від початку XV ст. магдебурзьке право отримували села, в яких більшість становило українське населення.

Документальні відомості про надання магдебурзького права українським селам у період Галицько-Волинської держави не збереглися. Існуючі привілеї належать до часу входження Галичини до складу Польського королівства та Речі Посполитої [2, с. 232; 18, с. 283-284].

Привілеї на заснування села магдебурзького права (чи переведення на це право вже існуючого села) зазвичай надавався осаднику (війту чи солтису [19, с. 164-165]. Солтис внаслідок одержання привілею не ставав власником заснованого чи переведеного на магдебурзьке право села. Однак солтиство переходило у його власність і він міг розпоряджатись ним на власний розсуд та передавати у спадок [18, с. 283-284].

Магдебурзьке право надавало селянам привілейований статус порівняно з правом українським. Це проявлялось, насамперед, у відносній самостійності мешканців села в сфері самоврядування та судочинства. Однак, однією з найважливіших особливостей сіл магдебурзького права, що сприяло їхньому значному поширенню у Галичині, була особиста свобода селян. За магдебурзьким правом селяни були вільні від кріпосного права та володіли землею на праві спадкового користування. За користування землею вони сплачували чинш та могли передати її у спадок або продати. Такий пріоритет магдебурзького права зберігався до другої половини XV ст., коли у цих селах запроваджено 12-14 днів панщини на рік – значно менше, ніж у селах українського права.

До компетенції солтисів належали адміністративні й судові повноваження. Він організував розподіл земельних ділянок і заселення вільних земель селянами, забезпечував правопорядок, організував охорону села, стягував податки та орендну плату (чинш). За стягнення орендної плати на користь

власника села, солтис отримував право залишати собі частину одержаних коштів [18, с. 283-284]. Так, згідно з грамотою про продаж солтиства в с. Дешня, покупець Костянтин Хлодзінський отримав право на шостий динарій від зібраного ним чиншу (...*sexturn denarium censuale asserimus*) [19, с. 240].

Окрім сільських голів (тіунів, отаманів, солтисів, кнезів) участь в управлінні селом брали також громадські уряди, які зазвичай формувались за допомогою виборів. До громадського уряду могли входити присяжні, десятники, старці, у гірських регіонах де було поширене тваринництво – депутати і ватаги. У писемних джерелах як сільські урядовці згадуються також карбівники (або шафари), лісничі, мірочники, виборці (поборщики, лемники), землеміри, а в більших селах волоського права – писарі [2, с. 214; 5, с. 387].

Суттєві зміни правового статусу кнезів та солтисів Галичини відбулися у середині XV ст. після прийняття у 1423 році Польським вальним сеймом та затвердження королем Варгського статуту. Його прийняття призвело до втрати солтиствами та кнезатами їхнього спадкового привілейованого характеру [20, с. 88].

Враховуючи певну подібність правових форм сільського самоврядування у XVI-XVIII ст., в Галичині відбувається поступова уніфікація термінології та правового статусу громадських самоврядних органів не залежно від права, на якому засновано відповідне поселення. Вже у XVI ст. тіуни й отамани сіл українського права, а також кнези сіл волоського права трактувалися в Галичині як вїйти. Так, на по-

чатку XVII ст. в більшості ухвал Самбірського замку титул «кнез», який застосовувався для позначення голови села волоського права, замінюється титулом «вїйт» [14, с. 47].

Висновки. Підводячи підсумок слід зауважити, що в період перебування Галичини у складі Польського королівства та Речі Посполитої на її території вільно функціонували різні правові форми сільського самоврядування (за українським, волоським та магдебурзьким правом). Українське населення могло користуватись українським (руським) правом, однак в обмеженій формі. Це спричинило до збільшення кількості сіл волоського та магдебурзького права. Українці свідомо змінювали правовий статус своїх сіл, або ж засновували нові села з тою правовою формою, яка надавала їм більшу правову та економічну незалежність.

Дискримінаційна політика польського уряду щодо місцевого українського населення полягала в тому, що єдиним місцевим правом у польських землях вважалось польське право. Таким чином, українське звичаєве право перебувало в значно гірших умовах, ніж волоське чи магдебурзьке, яке вважалось іноземним і було в привілейованому становищі. Цю тенденцію можна помітити й в правовому статусі кнезів та солтисів порівняно з тіунами українського права, і в різному обсязі особистої та економічної свободи простих мешканців зазначених сіл. Відповідно, українське населення було зацікавлене в переведенні села на волоське чи магдебурзьке право (принаймні формально), під назвою якого часом зберігалися руські (українські) звичаї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Линниченко И. А. Черты изъ истории сословий въ Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV-XV в. / Иван Линниченко. – Москва, 1894. – IV+241с.
2. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI – XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Миколи Крикуна. – Львів: Добра Справа, 2004. – I-XX+1-420+XXI-CII с.
3. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.) : монографія / І. Й. Бойко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 628 с.
4. Жерела до історії України – Руси. Описи королівщин в землях руських XVI віку Т. II : Люстрація земель Перемиської та Сяноцької / під ред. М. Грушевського. – Львів : Комісія Археографічна Наукового Товариства імені Шевченка, 1897. – VI+36+310 с.
5. Макарчук С. Звичаєве право / Степан Макарчук // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: в 4-х томах. Том II: Етнологія та мистецтвознавство. – Львів: Афіша, 2006. – С. 385–408.
6. Греков Б. Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века / В. Д. Греков. – Москва ; Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1946. – 959 с.
7. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / Wyd. O. Pietruskie i X. Liske. – Tom 7 : Dyplomatariusz. – Lwów, 1878. – XXVI+325 s.
8. Brejter E. Władysław książę Opolski pan na Wieluniu, Dobrzyniu i Kujawach pałatyn Węgierski i wielkorządca Polski i Rusi (Zarys Biograficzny) / Ernest Brejter. – Lwów : Nakładem Autora. Zarządca Walenty Hodak, 1889. – 239 s.
9. Інкін В. Ф. Архів Самбірської економії / Василь Інкін // Записки наукового товариства імені Шевченка. – 1996. – Т. ССXXXI : Праці комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін. – С. 109–146.
10. Жерела до історії України – Руси. Описи королівщин в землях руських XVI віку. Т. III : Люстрація в землях Холмської, Белзької та Львівської з 1564–5 рр. / під ред. М. Грушевського. – Львів : Комісія Археографічна Наукового Товариства імені Шевченка, 1900. – II+28+586 с.
11. Шандра Р. Правовий статус громадських урядів у селах волоського права Галичини (XIII-XVIII ст.ст.) / Роман Шандра // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених. Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених Київського національного університету імені Тараса Шевченка (23 квітня 2010 року). – Київ : Видавництво КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – Ч.1. – С. 105–106.
12. Jawor G. Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym Średniowieczu / Grzegoż Jawor. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. – 223 s.
13. Центральний державний історичний архів України у Львові, Ф. №15: «Сяноцький гродський суд», оп.1, спр.165, арк.422.
14. Гошко Ю. Г. Населення українських Карпат XV – XVIII ст. : Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко. – К. : Наукова Думка, 1976. – 205 с.
15. Szczotka S. Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce / S. Szczotka // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Poznań, 1949. – Т. II. – С. 355–418.

16. Шандра Р. Правовий статус голови сільської общини за волоським правом / Роман Шандра // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 56–62.
17. Шандра Р. Феодальні повинності у селах волоського права Галичини (XIV- XVIII ст.) / Роман Шандра // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції (3-4 лютого 2011 р.). – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 95-98.
18. Кобилецький М. Маґдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : Історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів : ПАІС, 2008. – 406 с.
19. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / Редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; Голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 7 : Серія «Історичні студії та розвідки (1900-1906)». – 2005. – 776 с.
20. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrak. – Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze «LexisNexis», 2005. – 667 s.